

affirmare gloriosissimam intemeratamque virgines Mariam ab eterno Jesu Christi matrem electas a macula peccati originalis fuisse deturpatas:...

A mű tartalmáról: A római katolikus egyház mindig vallotta és tanította, hogy Krisztus Anyja, Mária létének első pillanatától kezdve mentes volt az eredeti bűntől, azaz szeplőtelenül fogantatott. Hittételként csak 1854-ben mondta ki IX. Pius pápa, de ősi tanítás volt. A 13. századi skolasztikusok és a ferences Johannes Duns Scotus nem egyformán vélekedtek arról, hogy mit jelent az ember létének első pillanata, s hogy Mária melyik pillanatban szentelődött meg: „jelkesítése” pillanatában, vagy egyedülálló abszolút rendeltetése következtében: *praeredemptio*.¹⁶

A kolligátum provenientia vizsgálata:

A műveket mai formában 1581-ben kötötték össze, fatáblás bőrkötésben. Az előtáblán ugyanis szerepel egy *supralibros*: GSB 1581. Sajnos a korabeli tulajdonost nem sikerült azonosítani, más könyve könyvtárunkból nem került elő.

A kolligátum első darabja (Martinus Polonus) első lapjának felső részén 18. századi kézírással írva, a könyvre és a szerzőre vonatkozó adatok olvashatók, a lap alján *possessor* bejegyzés:

Ex Libris Franciscus Kákonyi de (...) Ecclesiae Agrariae Hungaricae Aulicae Consiliarij Registratorij Anno 1753

Kákonyi Ferenc (meghalt 1760-ban) a Magyar Kamara lajstromozója volt 1753-tól haláláig.¹⁷ A kamarai alkalmazásának első évében szerezte tehát a kolligátumot, amelyet nem tudjuk mikor adományozott az Egri Főegyházmegyének. Talán tisztelte az egyetem alapítására irányuló egri törekvéseket, és gazdagítani akarta a gyűjteményt.

SURÁNYI IMRE

Egy ismeretlen kézirat az 1572-es szupernóváról.* A raktárrendezés során előkerült könyv tulajdonosa lehetett Matthias Flacius Illiricus (1520–1575) horvát származású héber filológus és protestáns teológus,¹ akiről egy tréfás alkalmi verset² olvashatunk a kódextöredékbe kötött,³ 16. szá-

¹⁶ A témát lásd bővebben SCHÜTZ Antal: *Dogmatika. II.*; Bp. 1937, Szent István Társulat

¹⁷ FALLENBÜCHL Zoltán: *A Magyar Kamara tisztviselői a XVIII. században.* = Levéltári Közlemények (41.) 1970. 297.

* Itt mondunk köszönetet Boross Klárának, Kulcsár Péternek, Monok Istvánnak és Szvorényi Róbertnek a kézirat értelmezésében nyújtott segítségükért. Külön szeretnénk köszönetet mondani Zsoldos Endre csillagásznak kiegészítéseiért és eligazító magyarázataiért.

¹ MIRKOVIĆ, Mijo: *Matija Vlačić Ilirik*. Zagreb, 1960. 487–549.

² „M.H.B. Nec Lyricum didicit / nec carmen Flacius ullum / Scribere Recte igitur / dicitur(?) Illyricus” Egy másik kézzel: „Ex dono Domini Seraphinj Gozoviczhj(?)”.

³ Azonosítása és leírása Lauf Judit munkája, akinek köszönettel tartozunk a segítségéért. Leírása: 15. századi *LECTIONARIUM CHORI* egy pergamenlapjának megmaradt felső harmada a kötet-táblán. Mérete: 248×160 mm. Írása gothica textualis két hasámban, háromsoros vörös H iniciálé tollrajzdíszítéssel. Tartalma: Fülöp és Jakab apostolok ünnepén olvasott homília. (Augustinus: *In Ioannis evangelium. Tract. LXX. PL. 35,1818–1819.*) f. 1ra inc.: [qui seipsum habet vi]tam eo quod ipse sit vita. f. 1rb des.: ... amodo dicerentur nosse [Patrem]. Mivel a pergamenlap alsó kétharmada hiányzik, a szöveg is csonka. A hátoldalára írt szöveg csak nyomokban látható, mivel a kötés megerősítésére egy 16. századi nyomtatvány papírdarabjait ragasztottak rá. A gerinc és a kötés megerősítésére további, más kódexből származó töredékeket is felhasználtak.

zadi nyomtatványokat tartalmazó kolligátum utolsó tagjának a címlapján.⁴ Ennek a hat tagból álló kolligátumnak a végéhez kötöttek egy latin nyelvű asztronómiai-teológiai kéziratot. Flacius, horvát nevén Vlačić a héber nyelv professzora volt Wittenbergben, s barátság fűzte Martin Lutherhez és Philipp Melanchthonhoz. Fő műve a *Centuriae Magdeburgenses* volt, amely 1559 és 1574 között, mint az első nagyszabású protestáns egyháztörténet jelent meg tizenhárom kötetben a bázeli Oporinus nyomdában.⁵ A könyv összeállításában segítségére volt többek között Johann Wigand (1523–1587) lutheránus teológus és bambergi püspök,⁶ kinek a műve után kötvé maradt fenn a három levélből álló kézirat. A most közlésre kerülő kéziratban említett új csillag azonos az 1572-ben megfigyelt szupernóvával, ami a Cassiopeia csillagképben tűnt fel. Ez az égi jelenség egyike a hét, az elmúlt kétezer évben a Földről megvizsgált, megbízhatóan dokumentált, galaxisunkban található szupernóvának.⁷ A közvélekedéssel ellentétben az 1572-es szupernóva megjelenése és legfőképpen másfél évvel későbbi eltűnése nagyobb sokkot okozott mind az európai tudományos életben, mind a teológiai gondolkodásban, mint a majdnem három évtizeddel korábban kiadott, az égitestek körforgásáról szóló Kopernikusz-mű, amelyet kortársai inkább matematikai hipotézisnek tekintettek.⁸ Az Arisztotelészen és Ptolemaioszon alapuló asztronómiai ismereteket alaposan összezavarta a feltűnt égi objektum, hiszen az új csillag születése ellentmondott a peripatetikus-skolasztikus világmépnek, amely szerint az állócsillagok szférája változatlan.⁹ Tudomány- és művelődéstörténeti jelentősége ellenére egy friss és alapos monográfiát¹⁰ megelőzően mindössze pár kiváló tanulmány foglalkozott a kérdéssel az elmúlt évszázadban.¹¹ A magyarországi források esetében is csak néhány, többnyire egy-két mondatos, pontatlan vagy kétséges datálás megállapításokról volt eddig tudomásunk, amelyek egy kivétellel nem egykorúak, hanem 17. századiak.¹² A kézirat szövege 1572. december 15-e előtt készülhetett, hiszen jelen időben szól a Vénusz fényességéhez hasonlítható új csillagról, s a szupernóva fénye december közepétől fokozatosan elhalványult, majd 1574. március

⁴ ELTE Egyetemi Könyvtár, Ant. 5334. coll. 6. WIGAND, Johann: *Septem spectrorum manichaeorum discussio*. Ienae, Excudebat Donatus Ritzenhan, 1571.

⁵ STEINMANN, Martin: *Johannes Oporinus: ein Basler Buchdrucker um die Mitte des 16. Jahrhunderts*. Basel–Stuttgart, 1967. 69–73.

⁶ *Allgemeine Deutsche Biographie*. 42. Bd. Leipzig, 1897. 452–454.

⁷ A szupernóva természetesen mai elnevezés. Történetükről a legátfogóbb tanulmány GREEN, A. David–STEPHENSON, F. Richard: *The Historical Supernovae*. In: *Supernovae and Gamma-Ray Bursters*. Ed. Kurt W. WEILER. Springer Verlag, 2003. /Lecture Notes in Physics 598./ 7–19. – Rövid összefoglaló SIMONYI Károly: *A fizika kultúrtörténete*. Bp., 1998. 188–190.

⁸ HELLMAN, C. Doris: *The Gradual Abandonment of the Aristotelian Universe: A Preliminary Note On Some Sidelights*. In: *Mélanges Alexandre Koyré*. Vol. I. Paris, 1964. 283–293. – HOOYKAAS, Reijer: *The Rise of Modern Science: When and Why?* = *British Journal for the History of Science*, (20.) 1987. 453–473.

⁹ ROSS, David: *Arisztotelész*. Bp., 1996. 86–148. – GRANT, Edward: *Planets, Stars, and Orbs. The Medieval Cosmos, 1200–1687*. Cambridge, 1996. 189–219.

¹⁰ WEICHENHAN, Michael: «*Ergo perit coelum...*» *Die Supernova des Jahres 1572 und die Überwindung der aristotelischen Kosmologie*. Stuttgart, 2004. /Boethius – Texte und Abhandlungen zur Geschichte der Mathematik und der Naturwissenschaften Band 49./

¹¹ HELLMAN, C. Doris: *Maurolyco's „Lost” Essay on the New Star of 1572*. = *Isis* (51.) 1960. 322–336. – METHUEN, Charlotte: *This Comet or New Star – Theology and the Interpretation of the Nova of 1572*. = *Perspectives on Science* 1997. vol. 5. 499–514.

¹² BARTHA Lajos: *Hol látták először a Tycho-féle szupernóvát?* = *Föld és Ég* (18.) 1983. 373–375. – ZSOLDOS, Endre: *The Beginnings of Variable Star Astronomy in Hungary*. In: *The European Scientist Symposium on the Era and Work of Franz Xaver von Zach (1754–1832)*. Ed. Lajos G. BALÁZS, Peter BROSCHE, Hilmar W. DUERBECK and Endre ZSOLDOS. Frankfurt am Main, 2004. 132–155.

15-én eltűnt a megfigyelők szeme elől.¹³ Mivel a kéziratban a szerző megemlített egy pontosan datált eseményt, az adventi prédikációt, így a szöveg keletkezését 1572. december 7–15. közé tehetjük. Sajnos a kézirat szerzőjét nem tudtuk azonosítani. Talán egy német anyanyelvű Peucertanítvány lehetett Wittenbergben, amit a szöveg tudományos színvonala, egy rövid német megjegyzése és a kézirat szereplőinek ehhez a német egyetemhez fűződő szoros kapcsolata is alátámaszt.¹⁴ A nevezetes dán csillagász, Tycho Brahe (1546–1601)¹⁵ összegyűjtötte az új csillagra vonatkozó európai megfigyeléseket, ami 1602-ben jelent meg először nyomtatásban, már a halála után.¹⁶ Ebből a könyvből kitűnik, hogy az első európai észlelés után egy hónappal a kéziratunkban szereplő Kaspar Peucer (1525–1602) német protestáns teológus¹⁷ is levelet írt Hieronymus Wolfhoz (1516–1580), a német humanista filológushoz, amelynek datálása napra pontosan meg egyezik a kéziratban szereplő, ádvent második vasárnapján elmondott prédikáció idejével. Ebben a levélben is beszámolt egy új és magányos csillag létrejöttéről, amely nem mozgott a Cassiopeia csillagképben, s a Vénusz kivételével az összes égitestnél fényesebb volt.¹⁸ Peucer korának elismert matematikusa és csillagásza volt, s már kortársai is beszámoltak arról, hogy Wittenbergben megfigyelte ezt az új csillagot. Ennek ellenére néhány levélen és egy kéziratban lévő epigrammán kívül ebből a szövegből ismerhetjük meg a wittenbergi matematikus friss és kételkedő véleményét az új csillagról.¹⁹ A kéziratban szereplő Esrom Rüdinger (1523–1590) német filológus és teológus, a görög nyelv professzora volt Wittenbergben.²⁰ Dudith András (1533–1589) magyar humanista többek között az ő unszolására írta meg nevezetes, 1579-ben megjelent traktátusát az üstökösökről,²¹ így nem véletlen, hogy az új csillaggal Rüdinger is foglalkozott. Bár annak nincs nyoma, hogy Friedrich Widebram (1532–1585) német lutheránus reformátornak²² a közölt kéziratban szereplő adventi prédikációja megjelent volna nyomtatásban, de a wittenbergi lelkész egy

¹³ BAADE, Walter: *B Cassiopeiae as a Supernova of Type I*. = *Astrophysical Journal* (102.) 1945. 309–317.

¹⁴ Melanchthon wittenbergi köréről, hatásukról bővebben WESTMAN, S. Robert: *The Melanchthon Circle, Reticus, and the Wittenberg Interpretation of the Copernican Theory*. = *Isis* (66.) 1975. 165–193. – BROSEDER, Claudia: *Im Bann der Sterne. Caspar Peucer, Philipp Melanchthon und andere Wittenberger Astrologen*. Berlin, 2004. 11–25.

¹⁵ DREYER, John L. Emil: *Tycho Brahe. A Picture of Scientific Life and Work in the Sixteenth Century*. Edinburgh, 1890. 38–69. – THOREN, E. Victor: *The Lord of Uraniborg. A Biography of Tycho Brahe*. Cambridge, 1990. 40–73.

¹⁶ BRAHE, Tycho: *Astronomiae instauratae progymnasmata*. Francofurti: apud Godefridum Tampachium, 1610.² 9–822.

¹⁷ ADB 25. 552–556.

¹⁸ BRAHE 1610. 535. „Quibus nuper tuis respondi, eas te accepisse spero. Has ut submitterem, fecit Novum et insolitum Sidus, quod in Septimanam quartam sub Asterismo Cassiopeae conspicacatur(!) haerere, uno in loco Fixum, et Lumine Stellae similimum, sed puritate Lucis, Splendoreque radiante, Vibratu et Magnitudine, quoad visum, cunctis tam Errantibus quam Inerrantibus nitidius, Venere excepta.”

¹⁹ *Zwischen Katheder, Thron und Kerker: Leben und Werk des Humanisten Caspar Peucer 1525–1602. Katalog der Ausstellung im Stadtmuseum Bautzen 25. September bis 31. Dezember 2002*. Hrsg. KOCH, Uwe. Bautzen, 2002. 50–55.

²⁰ *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*. Bd. 1–24. Leipzig, 1896–1913. Bd. 17. 191–193.

²¹ DUDITHIUS, Andreas: *Epistulae*. Pars I–VI. Editae curantibus Lecho SZCZUCKI et Tiburtio SZEPESSY. Bp., 1992–2002. P. VI. 108. „idem varia doctrina perpolitus Esromus Rudingerus.” Maga Dudith is foglalkozott az új csillaggal, s több levelében kitért a hozzá kapcsolódó hiedelmekre és magyarázatokra.

²² ADB 42. 338–340.

korábbi költeményét kiadták,²³ amely az 1566-os üstököséről szólt. A kéziratunkból kiderült, hogy az egyetemista nem érthetett meg mindent pontosan Peucer és Rüdinger magyarázataiból. Ezért helyenként zavaros megállapításából, az eredeti szövegek ismerete nélkül, nem lehet eldönteni, hogy mi az elírás, esetleg tévedés, mikor csillagászati távolságokról, vagy történelmi eseményekről beszél. A szöveg értelmezését az sem könnyítette meg, hogy jól láthatóan fontos részletek hiányoznak az egyes szakaszok között. Természetesen a wittenbergi tudósoknak is újdonság volt az új csillag megjelenése, s vitatkoztak helyzetéről, tulajdonságairól és létrejöttének okairól. A tőlünk 10 000 fényévre felrobbanó szupernóva, amelynek megmaradt kísérőcsillagát éppen tavaly sikerült megtalálniuk a csillagászoknak,²⁴ jelentőségéről, a magyar művelődés- és tudománytörténetben elfoglalt helyéről, forrásairól, s más egyéb, vele összefüggésben lévő korabeli csillagászati (az 1577-es üstökös, az 1595-ös rejtélyes csillag) és légköri (halo és parhelia) jelenségekről egy nagyobb terjedelmű munkában, később kívánunk beszámolni.

A szöveg olvasata

Opiniones Peuceri, Esromi et Widebrandi pastoris ecclesiae Wittebergensis de nova stella conspecta anno Christi 1572 a die 15 Novembris.

Dominus Peucerus 6 Novembris. Fulget sub asterismo Cassiopeae sidus novum, cuius simile nulla vidit aetas antea, cum specie et lumine similimum sit stellis, sed puritate nitoris, et vibrato radiatu et magnitudine quantum ad visum omnes tam errantes²⁵ quam inerrantes, superat, soli Veneri cedit. Haeret immobile in eo loco coeli, in quo primo effulsit, vel a nobis conspectum est. Nos aliter quam cometam nominare non possumus, etsi nondum satis habemus exploratam eius naturam et conditionem. Incidit in δωδεκατημοριον Tauri, et quia novum est, haud dubie fatales portendit mutationes, et tanto quidem maiores, quanto dissimilis est iis cometis, qui ab artificibus describuntur. Videtur autem accensum esse a Jove, quod sub δωδεκατημοριω Arietis fulget, ideo metuentum ne adferat Ecclesiae tetras illas religionum confusiones²⁶ quas filius Dei praedixit extremum diem antecessuras esse.

Anni sunt praecise centum, quando exarsit cometes sub Libra exigua primum specie, quae sensim aucta postea magnam molem attraxit et ingentia pericula non solum Europae, sed toti terrarum orbi attulit. Quia commissi sunt inter se potentissimi sive monarchae, sive Tyranni. Praecessit adventum Tamerlani in Asiam, pontifices commiserunt regem Ungariae et Poloniae. Germania tunc quoque turbata est facta irruptione Caroli Burgundi.

Hispania ingentibus bellis est implicata, et Alphonsus Mauritiam invasit. Videtur igitur hoc novum sive sidus sive cometes allasurum ingentem et quidem universalem mutationem in omnibus regnis. Haec ideo moneo, ne securis animis illud aspiciatis. Sed de magnitudine periculorum impendentium cogitantes serio Deum pro mitigatione paenarum oretis.

Clarissimus Dominus M(agister) Ésromus inquit se non posse sidus hoc inter usitatas stellas sive fixas sive erraticas numerare, quia minus prope accedit ad nos, utpote cum a terra deprehendatur 12 terrae semidiametris abesse. Insuper etiam idem

²³ WIDEBRAM, Friedrich: *Elegia de stella prodigiosa, quae interdiu coelo sereno apparuit Vindobonae in Durlingia 28. Martii, anno 1566*. Witebergae, Excudebat Laurentius Schwenck, 1566.

²⁴ RUIZ-LAPUENTE, Pilar (et alii): *The Binary Progenitor of Tycho Brahe's 1572 Supernova*. = Nature (431.) 2004. 1069–1072.

²⁵ et tantes – kihúzva

²⁶ de quibus – kihúzva

sidus conspectum²⁷ est solum caeteris stellis ne Luna quaedam apparentibus, unde Luna inferius censetur.

Cometam ut nominemus etiam sunt nonnulla quae ipsum faciunt dubium, praesertim positus et altitudo. Nimis-ne est a Sole remotum, et a terra tanta distat altitudine, quanta nullus legitur. Apud Pontanum autem, ait, esse locum, ubi quidam cometes novem semidiametris a terra elevatus fuisse scribitur, sed locus ille ab eruditioribus vocatur in dubium.

Hic autem tribus diametris deprehenditur altior: si autem pro comete est sub cuius analogo sit habendus, existimatam²⁸ a[utem] totam propter nimiam distantiam non posse a nobis conspici, cum sursum fortassis flammis spargat, und ubi sich brennet ideoque apparet iusto(!) vel usitatis cometis minor. Et ita potest fieri ut inter cometas locum habeat, et fortasse successu in alteram partem radios emittat pro usitata nova stella haberi non potest. Si extaret praedictio aliqua novam stellam praecessuram ultimum filii Dei adventum, sicuti primum, facile, ait se non posse pertrahi ut crederet eam esse stellam, sed cum praedictio facta sit nulla, non posse se hoc affirmare pro certo.

Reverendus Dominus pastor pro concione publice habita 7 decembris, id est secunda dominica Adventus haud obscure ostendit, cum omnes eruditi de hoc novo sidere dubitent, quid sit aut quo referendum, posse fieri ut novum sidus sit, quod ultimum Christi adventum, sicut nova stella primum eius adventum magis, praesagiet.

A szöveg fordítása

Peucernak, Esromnak és Widebrandnak, a wittenbergi egyház pásztorának véleménye a Krisztus 1572. évében, november 15. napjától észlelt új csillagról.

Peucer úr, november 6.²⁹ A Cassiopeia csillagkép alatt ragyog egy új csillag, amelyhez hasonlót sohasem láttak az előző korokban, mert alakja és fényessége a csillagokéhoz hasonló, de fényének tisztasága, sugárzó csillogása és nagysága, ami a látványt illeti, felülmúlja mind az állókat,³⁰ mind a bolygókat, csak a Vénusznak enged. Az égbolton mozdulatlanul függ, ott, ahol először felragyogott, vagyis ahol először megfigyeltük. Másként, mint üstökös nem nevezhetjük, jóllehet eddig még nem vizsgáltuk meg eléggé természetét és állapotát. A Bika jegyében³¹ tűnt fel, és mivel új, nem kétséges, hogy végzetes változásokat hoz, még hozzá annyival nagyobbakat, amennyivel különbözik az üstökösöktől, amelyeket a tudósok leírtak. Úgy látszik pedig,

²⁷ ibi – kihúzza

²⁸ tst – a szóban áthúzza

²⁹ Talán tévedés lehet a november 6-i dátum, ugyanis Peucer IV. (Bölcs) Vilmos (1532–1592) Hessen-Kassel őrgrófjához írt levelében tíz nappal későbbi időpontról számolt be. BRAHE 1610. 605. „Nobis visum est primum die 16. Novembris.”

³⁰ Vagyis a csillagokat.

³¹ A δωδεκατημόριον szó egy tizenkettedet jelent, amelyet gyakran használtak a zodiákus jegyek szinonimájaként is. MANILIUS, Marcus: *Astronomica*. With an English Translation by G. P. GOOLD. Cambridge, 1977. /The Loeb Classical Library 469./ LI–LIII. – RICCIOLI, Giovanni Battista: *Almagestum novum*. Bononia: ex typographia Haeredis Victorij Benatij, 1651. P. I. 393. „a duodecim illis Zodiaci segmentis, quae Graeci δωδεκατεμόρια(!), Latini Domus caelestes appellant.” A rómaiak égi házaknak nevezték el az állatöv (zodiákus) tizenketted részét.

hogy a Jupiter gyújtotta lángra, amely a Kos jegyében fénylik,³² ezért félni kell attól, hogy az egyházra a vallás azon rít tévelygéseit hozza, amelyekről Isten fia megjósolta, hogy megelőzik az utolsó napot.

Éppen száz éve annak, amikor a Mérleg csillagkép alatt felizzott egy üstökös, amely először külsejére nézve kicsiny volt, később azonban hatalmas tömeget vonzva lassanként megnövekedett, és mérhetetlen veszedelmeket hozott nemcsak Európára, hanem a földkerekség egészére is.³³ Hiszen hatalmasokat, vagyis monarchákat, tiranusokat veszejtett össze egymással. Előre jelezte Tamerlán eljövételét Ázsiába,³⁴ főpapok ugrasztották össze Magyarországot és Lengyelországot.³⁵ Akkor dúlta fel Burgundiai Károly betörésével Németországot.³⁶

Spanyolország végeérhetetlen háborúba keveredett, és Alfonz³⁷ Mauritániára³⁸ támadt. Látható tehát, hogy ez az új csillag, avagy üstökös hatalmas és bizonyára egyetemes változásokat okoz majd az összes királyságban.³⁹ Éppen ezért intelk titeket, nehogy gondtalan lélekkel szemléljétek ezt. Inkább a hatalmas veszedelmek bekövetkeztére gondolva komolyan kérleljétek Istent, hogy enyhítse büntetését.

A tiszteletre méltó magiszter Esromus úr állítja,⁴⁰ hogy nem tudja ezt a csillagot a közönséges álló, vagy bolygó csillagok közé besorolni, mivel távolabb van tőlünk, tudniillik a Földtől tizenkét földszugárnyi távolságra látható.⁴¹ Ezenfelül pedig ez a csillag magányosan látszik a többi megjelenő csillag, sőt még a Hold között is,⁴² hiszen a Hold alacsonyabban van.

³² Az új csillag a Taurus jegye felett tűnt fel, a Jupiter pedig az Ariesben volt 1572 novemberében. GEMMA, Cornelius-POSTEL, Gulielmus: *Iudicia de peregrina stella, quae superiore anno primum apparere coepit.* [S.l.: s.n., ca. 1575.] A₂; A címlap verzóján lévő fametszeten láthatjuk a csillag és a Jupiter pozícióját. – TUCKERMAN, Bryant: *Planetary, Lunar, and Solar Positions. A.D. 2 to A.D. 1649.* Philadelphia, 1964. /Memoirs of the American Philosophical Society Vol. 59./ 804.

³³ Johannes Regiomontanus (1436–1476) német csillagász által megfigyelt 1472-es üstökösről van szó. THORNDIKE, Lynn: *A History of Magic and Experimental Science. IV.* New York, 1941. 359–360.

³⁴ Timur Lenk (1336–1405) megújította a mongol birodalmat 1370-ben, s magát Dzsingisz kán utódjának tartotta. A szövegrész feltételezhetően az 1402-es üstökösre utal, amely előre jelezte a halálát. THORNDIKE IV. 80–87.

³⁵ Utalás az 1471-es Vitéz János-féle összeesküvésre, amikor az esztergomi érsek meghívta Kázmér lengyel herceget a magyar trónra.

³⁶ Utalás Merész Károlynak (1433–1477), Burgundia uralkodójának 1474-ben a Svájci Államszövetséggel vívott háborúira.

³⁷ V. Alfonz (1432–1481) portugál királyról lehet szó, aki megkapta az afrikai melléknevet. A szövegben lévő utalás Alfonz kasztíliai trónkövetelése miatt kirobbant spanyol-portugál gyarmati háborúra (1474–1479) vonatkozhat.

³⁸ „Mauritania” a mai Marokkót jelöli.

³⁹ Vö. LUCANUS, Marcus Annaeus: *Pharsalia.* I, 528–529. „Obliquas per inane faces crinemque timidis sideris et terris mutantem regna cometen.”

⁴⁰ Sajnos nem tudtuk kideríteni, hogy Rüdinger megfigyelései megjelenhettek-e nyomtatásban, ám a témával foglalkozhatott egy későbbi művében is. DUDITHIUS P. VI. 101. „Meteorologica tua videbo, cum tu aut amicus et discipulus aliquis tuus meam hanc explorare sitim volet, quae me iam pridem coquit. Legi de cometa. Praeclara sunt omnia.”

⁴¹ Egymásnak ellentmondó állítások, talán valamit félreérthetett a kézirat készítője. Már Ptolemaiosz is 20 ezer, Brahe pedig 14 ezer földszugárnyira becsülte a Föld és a csillagok közötti távolságot. HELDEN, Albert van: *Measuring the Universe. Cosmic Dimensions from Aristarchus to Halley.* London, 1985. 27., 50.

⁴² Vagyis a Hold és a csillagok között.

EK, Ant. 2074. Hagecius: Dialexis p. 20.

Van néhány dolog, amely kételyt támaszt abban, hogy üstökösnek nevezzük, elsősorban a helyzet és a magasság. Nagyon messze van-e a Naptól, és van-e oly magasságban a Földtől, mint ami egyikről sem olvasható. Azt mondja, Pontanus⁴³ szerint van egy hely, ahol az olvasható, hogy egyes üstökösöket a Földtől kilenc földugárnyi távolságra írtak le, de ezt a helyet a tudósok kérdésesnek tartják. Ez pedig három sugárnyival magasabban található.⁴⁴ Ha pedig üstökösnek tartjuk, ehhez hasonlóknak kell gondolni, a megbecsült túl nagy távolság miatt nem láthatjuk, mivel fölfelé talán lángot szór „és ég maga felett”, ezért látszik az igazi vagy szokványos üstökösnél kisebbnek.⁴⁵ És így meglehet, hogy az üstökösök között van a helye. És talán a túlsó oldalon folyamatosan sugarat is bocsát ki, és nem lehet szokásos új csillagnak tartani. Ha léteznék is valamiféle jövendölés arról, hogy Isten fiának utolsó eljövételét új csillag előzi meg, amiként az elsőt,⁴⁶ öt⁴⁷ – mondja – nem lehetne könnyen rávenni arra, hogy elhiggye, ez az a csillag,⁴⁸ de mert jövendölés nincs, nem tudja ezt bizonyossággként állítani.

A főtisztelendő pásztor úr⁴⁹ nyilvános prédikációt tartott december hetedikén, ádvent második vasárnapján,⁵⁰ ahol világossá tette, hogy mivel az összes tudós bizonytalanodik abban, hogy ez az új csillag mi lenne, vagy mire magyarázható, meglehet, hogy ez az az új csillag, amely Krisztus utolsó eljövételét előre jelzi, mint ahogy új csillag jövendölte meg az első érkezését a mágusoknak.

BARSI JÁNOS – FARKAS GÁBOR FARKAS

Ein Brief von Sigismundus Nagy Borosnyai aus Utrecht, am 31. Mai 1736. Als Sigismundus Nagy Borosnyai (1704–1774) am letzten Tage des Monats Mai 1736 („prid. Cal. M. Junij“) aus der Stadt Utrecht den drei Mitgliedern („Triumviri“) des siebenbürgischen Consistorium Supremum einen sehr ausführlichen Brief sendet, hat er mittlerweile schon sechs Jahre als Peregrinus an verschiedenen Universitäten „in Felici Germania et Glorioso Belgio“ studiert.¹ Er hoffe denn auch demnächst („brevis“) in sein geliebtes Vaterland zurückzukehren, so schreibt er in seinem Brief, wenn überhaupt das dazu benötigte Reisegeld („viaticum“) ihm wohlwollend („benigne“) zur Verfügung gestellt werde.

Ehe er aber nach Siebenbürgen zurückkehrt, will er noch ein Mal – als Probe seines Könnens und als Beweis seiner fortgeschrittenen Studien in theologis – öffentlich disputieren. Der Gegenstand seiner Übungsdisputation steht schon fest: „Nunc igitur Tertiam, ‘De Originibus Symboli Apost[olici]’, publicam facere decrevi Disputationem“, so lesen wir. Den ersten Teil („Prima“) hatte er schon am 23. Februar 1735 verteidigt unter dem Utrechter Professor Hieronymus Simons

⁴³ Giovanni Pontano (1426–1503) latinul író olasz humanista. Utalás lehet az üstökösökről írott munkájára.

⁴⁴ Tehát tizenkét földugárnyi távolságra. Valójában a Hold kb. 60 földugárnyira van.

⁴⁵ Vö. DUDITHIUS P. VI. 110. „stella quidem infra apparente, coma autem supra fulgente“

⁴⁶ Mt. 2,9 „És ímé a csillag, amelyet napkeleten láttak, előttük megy vala mind addig, amíg odaérvén, megállá a hely fölött, ahol a gyermek vala.“

⁴⁷ Esrom Rüdinger

⁴⁸ Mt. 24,29. „És akkor feltetszik az ember Fiának jele az égen.“

⁴⁹ Friedrich Widebram

⁵⁰ 1572. december 7. SZENTPÉTERY Imre: *A kronológia kézikönyve*. S. a. r. GAZDA István. Bp. 1985. /Tudománytár 15./ 163.

¹ Vgl. dazu SZABÓ, Miklós–SZÓGI, László: *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken, 1701–1849*. Marosvásárhely, 1998. 103 (Nr. 528).